

УДК 316.662.5

Г.А. ШЕПЕЛЄВА

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті подано визначення поняття “соціальне сирітство”. На основі різних підходів до розуміння змісту соціального сирітства пропонується авторська інтерпретація цього поняття. Розглянуто основні чинники, які впливають на поширення соціального сирітства, та наслідки цього явища.

Ключові слова: соціальне сирітство, діти-сироти, сирітство, соціальна дезадаптація.

В Україні є чимало соціальних проблем. Однією з них є сирітство. Дитяча безпритульність, бродяжництво, соціальне сирітство – тривожні риси сучасного українського суспільства. За даними Державного комітету статистики, станом на 01.01.2011 р. в Україні налічується 98 119 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Незважаючи на те, що в країні функціонують 88 притулків для дітей та 32 центри соціально-психологічної реабілітації дітей, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається високою [1].

Трансформація соціально-економічних умов життя, безумовно, впливає на стан практично всіх верств населення і, в першу чергу, дітей як найменш захищеної категорії. Адже домінуючими детермінантами поширення сирітства і безпритульності дітей є нестабільність та невпорядкованість суспільного життя, матеріальні негаразди, а також криза сім’ї: зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, ослаблення її виховного потенціалу, руйнування традиційних моральних норм, втрата фундаментальних людських цінностей, на які звертають увагу сучасні соціологи.

Досить болючою є проблема сирітства та соціального сирітства, яка досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Різні аспекти сирітства як соціального явища розглядалися у працях таких зарубіжних учених, як А. Адлер, П. Бергер, Дж. Боулбі, Т. Лукман, Р. Мертон, К. Роджерс, Н. Смелзер, В. Фалберг та ін., серед російських та вітчизняних науковців цією проблемою займалися Г. Бевз, Л. Волинець, І. Демент’єва, І. Дубровіна, А. Капська, Н. Комарова, І. Пеша, В. Смирнов, П. Селяніна, І. Шатилов, О. Яременко.

Незважаючи на наявний спектр різномірних наукових досліджень соціального сирітства, додаткового вивчення потребують причини його виникнення, особливості існування в умовах сучасного українського суспільства, реалізація опіки над дітьми-сиротами та ін. Тому *метою*

статті є постановка проблем дослідження соціального сирітства та визначення чинників і наслідків його існування.

Зазначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: 1) уточнення поняття “соціальне сирітство”; 2) розгляд основних чинників, які впливають на поширення цього явища; 3) виявлення наслідків соціального сирітства.

Як стверджує О. Таболова, за останні сто років суспільство переживає третю хвилю сирітства: після Першої світової війни та революції, після Другої світової війни і сьогодні [2]. Так, якщо в 1945 р. у СРСР було близько 678 тис. дітей-сиріт, то сьогодні лише тільки в Україні таких дітей майже 100 тис. осіб.

Під поняттям “сирітство” зазвичай розуміють соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без батьківського піклування внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними.

Соціальне сирітство є терміном соціально-психологічним і не має відповідного закріплення в праві, що стало причиною суттєвих розбіжностей в оцінці рівня поширеності цього явища. Неоднозначність розуміння цього поняття пов’язана, перш за все, з тим, що воно узагальнює різноманітні аспекти становища дітей, які не можна ні з чим порівняти, що впливає на поглиблення непорозумінь, пов’язаних із сутнісним змістом поняття “соціальне сирітство”.

На думку українських дослідників А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової [3, с. 192], соціальне сирітство є соціальним явищем, зумовленим ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов’язків щодо неповнолітньої дитини. Натомість І. Козубовська, І. Мигович визначають соціальне сирітство як соціальне явище усунення значного кола осіб від виконання ними батьківських обов’язків або байдужості щодо цього (деформація батьківської поведінки) [4, с. 74].

У межах соціологічної науки під цим поняттям прийнято розуміти соціальне явище, що спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов’язків відносно неповнолітньої дитини [9]. Між тим у цьому визначенні поза увагою залишається стан дітей, які є соціальними сиротами.

На сьогодні розрізняють два типи сирітства: сироти (діти віком до 18 років, що не мають батьків) та соціальні сироти (діти, що мають біологічних батьків, які з будь-яких причин позбавлені батьківських прав). При чому більшість таких дітей в Україні є соціальними сиротами, тобто мають живих батьків, але перебувають під опікою держави [3]. Це свідчить про функціональну неспроможність великої кількості громадян виховувати власних дітей, що є серйозною соціальною проблемою сучасного українського суспільства. Отже, поняття “соціальне сирітство” є складовою поняття “сирітство”. З точки зору інтересів дитини, яка з різних

причин втратила батьківське піклування, найбільш принциповим є те, що така дитина позбавлена можливості мати соціальні зв'язки з батьками або з одним із них.

До категорії дітей-сиріт, відповідно до чинного законодавства, належать: діти, у яких померли чи загинули батьки; діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, забрані у батьків без позбавлення батьківських прав; діти, чиї батьки вважаються безвісти зниклими або недієздатними, оголошеними померлими; діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі та перебувають під вартою на час слідства, розшукуються органами внутрішніх справ через ухилення від сплати аліментів та відсутність відомостей про їх місцезнаходження; діти, батьки яких тривалий час хворіють і не мають змоги виконувати свої батьківські обов'язки; діти, батьки яких невідомі; діти, від яких відмовилися батьки; безпритульні діти [10].

Суттєві відмінності сутнісного змісту термінів “діти-сироти”, “діти, позбавлені батьківського піклування”, “біологічні та соціальні сироти” зумовлені сферами їх використання: у нормативно-правових документах використовують лише перші два варіанти, натомість у соціально-педагогічній, психологічній та соціологічній літературі – всі варіанти.

Проблема соціального сирітства є соціально детермінованою. Але існують деякі розбіжності при виявленні чинників, які її провокують. Серед основних причин, які впливають на збільшення кількості соціальних сиріт, науковці визначають такі:

- асоціальна поведінка батьків, поширення алкоголізму і наркоманії, і як наслідок – жорстоке поводження з дітьми;
- недієздатність батьків, у тому числі й через психічні розлади;
- передчасна смертність населення;
- збільшення кількості позашлюбної народжуваності;
- високий рівень безробіття й бідності в країні;
- збільшення кількості неповнолітніх батьків, які психологічно та матеріально неспроможні самостійно виховувати дітей;
- зростання злочинності, коли батьки відбувають покарання у місцях позбавлення волі;
- руйнування традиційних сімейних цінностей [7, с. 6, 9–11].

Розгляд факторів, що впливають на поширення соціального сирітства, дає змогу згрупувати їх у дві категорії: внутрішньосімейні та загальнодержавні. До внутрішньосімейних відносять: безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, вживання батьками алкоголю та наркотичних речовин, злочинна діяльність та агресивна поведінка батьків. До причин, що мають загальнодержавний характер, відносять такі: бідність сімей, відсутність дієвих соціальних програм підтримки сімей з дітьми, зниження морального рівня населення країни, підвищення рівня смертності та психічної захворюваності населення [7]. Ґрунтуючись на вищесказаному, уточнимо сутність поняття “соціальне

сирітство” не з позиції батьків, а з позиції дітей як його об’єкта, оскільки такий підхід вважаємо більш доцільним. Соціальне сирітство – таке явище, за якого діти залишаються без батьківського піклування, а батьки або не можуть, або не хочуть виконувати свої батьківські обов’язки та функції.

Наслідки соціального сирітства мають важкий, руйнівний характер для вразливої дитячої особистості. Серед них науковці відзначають такі: глибокий та часто незворотний вплив на здоров’я та психіку, здобутий дитиною під час проживання в сім’ї; негативний соціальний досвід у період раннього та дошкільного дитинства; можливі патології внутрішньоутробного розвитку через неправильний спосіб життя майбутньої матері, а також небажану вагітність; важка психологічна травма, якої зазнає дитина, коли її вилучають із родини. У результаті цього близько 60% дітей, які знаходяться в інтернатах, мають патології центральної нервової системи, майже 55% дітей відстають у фізичному розвитку. Лише близько 5% дітей-сиріт кваліфікують як здорових [6, с. 11–12]. Соціологи та психологи наголошують на проблемі дезадаптації таких дітей до суспільного життя.

У соціології під терміном “дезадаптація” розуміють відторгнення від структур (груп, колективів) “великого” суспільства, випадіння з його комунікативних зв’язків [9]. Деадаптація дітей пов’язана з явищем психологічної та соціальної депривації. Депривація – це психічний стан, коли людина не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу” [5, с. 15]. Тобто йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності. До основних життєвих потреб можна віднести потреби в різноплановому і розвивальному оточенні, в емоційних зв’язках, перш за все з матір’ю, батьком та близькими людьми, які мають їх забезпечити; наявність затишку для дитини, відчуття комфорту, захищеності, довіри, відчуття постійності та доброзичливості оточуючого середовища, що потім сприяє здатності до самореалізації. Психічна депривація розрізняється за формами прояву стосовно того, яких саме життєво необхідних факторів позбавлена дитина. Діти, позбавлені батьківського піклування, можуть одночасно переживати кілька видів деприваційних впливів, чим і зумовлюється їхній подальший розвиток як у психофізіологічному, так і в особистісному напрямках. Наслідки психічної депривації виявляються в непристосованості дитини чи молодшої людини до соціально визначених норм життя та розвитку [5, с. 15].

Таким чином, розвиток дітей, які виховувалися поза сім’єю, супроводжується формуванням принципово інших механізмів особистісної активності, її входження в суспільне соціальне оточення. Внаслідок болісних втрат у житті дітей-сиріт виробляється механізм захисту від душевного болю – байдужості та черствості.

Адаптаційні розлади у дітей-сиріт виявляються на всіх основних векторах життєвого простору: сімейному, соціальному, шкільному. Діти-сироти мають низьку мотивацію до навчання та трудової діяльності, суттєві проблеми у спілкуванні з людьми, а в дорослому житті виявляється їхня неспроможність до вирішення повсякденних побутових проблем та навіть створення власної родини.

Висновки. Отже, на основі існуючих визначень соціального сирітства, у статті це соціальне явище розглянуто з боку дітей, а не їхніх батьків. Основними чинниками, що впливають на збільшення кількості соціальних сиріт, є асоціальна поведінка батьків, поширення алкоголізму і наркоманії, недієздатність батьків, у тому числі й через психічні розлади, збільшення кількості позашлюбної народжуваності, передчасна смертність населення, зростання злочинності, збільшення кількості неповнолітніх батьків, руйнування традиційних сімейних цінностей. Ці явища сучасного соціуму призводять до збільшення масштабів соціального сирітства, наслідками якого є порушення фізіологічного, психологічного та соціального розвитку дітей-сиріт.

Тому створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей є одним із найважливіших завдань сьогодення, яке полягає не в ізоляції знедолених дітей від суспільства, а в їх інтеграції в соціум через пріоритетність у соціальній політиці сімейних форм виховання дітей-сиріт, ефективну соціально-психологічну підтримку дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, захист їхніх майнових, житлових та юридичних інтересів, а також розвиток державної соціальної політики, спрямованої на формування сімейних цінностей як першочергових засад розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Таболова Е.М. Феномен соціального сирітства: сучасне становище проблеми, шляхи подолання [Електронний ресурс] / Е.М. Таболова. – Режим доступу: <http://www.psych.kiev.ua/>.
3. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / [за заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. – К. : Логос, 2000. – 260 с.
4. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / [уклад. І.В. Козубовська, І.І. Мигович, В.В. Сагарда та ін.; за заг. ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича]. – Ужгород : УжНУ : Мистецька лінія, 2001. – 124 с.
5. Бевз Г.М. Прийомні сім'ї / Г.М. Бевз. – К. : Главник, 2006. – 112 с.
6. Шипицина Л.М. Психологія дітей-сиріт : учеб. пособ. / Л.М. Шипицина. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун.-та, 2005. – 628 с.
7. Пеша І.В. Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт в умовах трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / І.В. Пеша. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Usoc/2006_2/59-68.pdf.
8. Мухина В.С. Особенности развития личности детей, воспитывающихся в интернатных учреждениях. Воспитание и развитие детей в детском доме / В.С. Мухина. – М., 1996.

9. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vslovar.ru/slovo/sotziologicheskij-slovar>.

10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// zakon.rada.gov.ua/](http://zakon.rada.gov.ua/).

Шепелева А. Социальное сиротство: постановка проблемы

В статье дано определение понятия “социальное сиротство”. На основе различных подходов к пониманию содержания социального сиротства предлагается авторская интерпретация этого понятия. Рассмотрены основные факторы, влияющие на распространение социального сиротства, и последствия этого явления.

Ключевые слова: социальное сиротство, дети-сироты, сиротство, социальная дезадаптация.

Shepeleva A. Social orphanage: problem statement

The article deals with the social orphanage. On the base of different approaches to social orphanage, the author makes specified interpretation of this concept. The author defines the main causes provoking spread of social orphanage and results of this appearance.

Key words: social orphanage, orphan children, orphanage, social disadaptation.